

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده ادبیات، تاریخ و زبان ها

گروه تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان

بررسی تطبیقی حیات اجتماعی شیراز عصر قاجار بر مبنای روایت های

سفرنامه نویسان خارجی (۱۲۶۴-۱۲۱۰)

استاد راهنما

دکتر سیمین فصیحی

دانشجو

صفورا طیبی

مهر ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده ادبیات، تاریخ و زبان ها

گروه تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان

بررسی تطبیقی حیات اجتماعی شیراز عصر قاجار به روایت سفرنامه

نویسان خارجی (۱۲۶۴-۱۲۱۰)

استاد راهنما

دکتر سیمین فصیحی

استاد مشاور

دکتر علیرضا ملائی توانی

دانشجو

صفورا طیبی

مهر ۱۳۹۱

شکر و سپاس خدا را که بزرگترین امید و یاورم در لحظه لحظه زندگیست

و تقدیم به پدر بزرگوار و مادر مهربانم:

آن دو فرشته ای که از خواسته هایشان گذشتند، سختی ها را به جان خریدند و خود را سپر بلای مشکلات و ناملایمات کردند تا من به جایگاهی که اکنون در آن ایستاده ام برسم.

پروردگارا:

نه می توانم موهایشان را که در راه عزت من سفید شد، سیاه کنم و نه برای دستهای پینه بسته شان که ثمره تلاش برای افتخار من است، مرهمی دارم، پس توفیقم ده که هر لحظه شکر گزارشان باشم و ثانیه های عمرم را در عصای دست بودنشان بگذرانم.

پیشگفتار

نگارش هر پایان نامه ای علی رغم مزایا و جاذبه هایش، خالی از مشکلات نیست. در این روند، مشکلاتی نظیر محدودیت زمانی، ترجمه نشدن بسیاری از منابع مورد پژوهش و ... پیش رو بود اما با این وجود این پژوهش در درجه اول با عنایت حق تعالی و تمامی کسانی که در مسیر نگارش آن چه در خانواده و چه دانشگاه، مرا یاری نمودند به پایان رسید؛ لذا از تمامی کسانی که مرا در انجام این پایان نامه یاری رسانده اند کمال تشکر را دارم. ابتدا از سرکار خانم دکتر سیمین فصیحی که با وجود همه گرفتاری ها و مشغله کاری که داشتند، راهنمایی این رساله را برعهده گرفتند و همچنین جناب آقای دکتر علیرضا ملائی توانی به عنوان مشاور بنده، به خاطر رهنمودهای عالمانه و دلسوزانه ایشان قدردانی می نمایم. در این جا همچنین باید از زحمات و مساعدت برخی از دوستانم، خانم ها پریسا کریمیان زاده، سیده رویا محمدی و فاطمه جلال پور که مرا در انجام این تحقیق بسیاری یاری نمودند، تشکر نمایم.

در این جا جا دارد از دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و تاریخی همچون کتابخانه های دانشگاه الزهراء، دانشگاه تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه تربیت مدرس، پژوهشگاه علوم انسانی، کتابخانه مجلس و ملی، بنیاد ایران شناسی و به ویژه موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران که پژوهشگر را در نگارش هر چه بهتر این پایان نامه کمک رسانند، صمیمانه سپاسگذاری نمایم.

چکیده

دوره حکومت قاجار همزمان با تحولات بزرگ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در اروپای قرن ۱۹م بود. ایران به دلیل موقعیت جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی اش در این دوره کانون توجه و رقابت میان قدرت های بزرگ اروپایی قرار گرفت و گروه های مختلفی در قالب های گوناگون به ایران سفر کردند. در این میان مسافران و جهانگردانی که، ایران را عرصه گردش و تحقیق خویش قرار دادند، به شیراز نیز سفر کردند. بدین ترتیب در این قرن زمینه بررسی های جغرافیایی، باستان شناسی، فرهنگی و ادبی در ایران به طور عام و شیراز به طور خاص فراهم شد. از آن جا که شهر شیراز در این عصر یک مرکز مهم شهرنشینی و تجاری محسوب می شد و افزون بر این به دلیل قدمت تاریخی و فرهنگی اش، همواره مورد توجه سیاحان و جهانگردان خارجی قرار داشت، توجه خاص سفرنامه نویسان فرانسوی، روسی و به ویژه بریتانیایی ها را جلب کرد و تقریباً همه آن ها اطلاعات ارزشمندی از این شهر ثبت نموده اند. به همین دلیل سفرنامه هایی که از این افراد بر جای مانده به دلیل محتوای اجتماعی و فرهنگی خود از اهمیت بسیاری برخوردار هستند.

این پژوهش با روش توصیفی- تحلیلی در صدد پاسخگویی به این سوال است که اوضاع اجتماعی شهر شیراز بر مبنای گزارش های سفرنامه نویسان خارجی چگونه بوده است. هدف از نگارش این پژوهش، بررسی حیات اجتماعی شیراز تا قبل از دوره ناصری در سفرنامه های اروپایی و نگاه شرق شناسانه آن ها، و چگونگی بازتاب آن در سفرنامه ها است. همچنین روایت سفرنامه نویسان اروپایی به صورت تطبیقی با یکدیگر و نیز مسئله شرق شناسی در ارتباط با آن، مورد نقد و بررسی قرار می گیرد.

کلیدواژه: قاجاریه، شیراز، حیات اجتماعی، سفرنامه نویسان خارجی

فهرست مطالب

صفحه

عناوین

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات و مبانی پژوهش

۱-۱. بیان مساله ۸

۱-۲. پرسش های پژوهش ۱۰

۱-۳. فرضیات پژوهش ۱۰

۱-۴. اهمیت، ضرورت و اهداف پژوهش ۱۱

۱-۵. پیشینه پژوهش ۱۲

۱-۵-۱. کتاب ۱۲

۱-۵-۲. مقاله ۲۰

۱-۵-۳. پایان نامه ۲۳

۱-۶. معرفی و بررسی منابع پژوهش ۲۶

۱-۶-۱. کتب تاریخی ۲۶

۱-۶-۲. سفرنامه ها ۳۲

فصل دوم: پیشینه تاریخی و جغرافیایی شهر شیراز

۲-۱. جغرافیا و وجه تسمیه شیراز ۴۱

۲-۲. جغرافیای اقتصادی جلگه شیراز ۴۳

۲-۳. راه های مهم ارتباطی ۴۹

۲-۴. توصیفی از شیراز و مردمانش قبل از دوره قاجاریه ۵۰

۲-۵. تاریخچه شیراز تا قبل از قاجار ۵۳

۲-۶. شیراز عصر قاجار ۵۵

۲-۷. امرا و حکام محلی شیراز ۵۶

۲-۸. محلات و جمعیت شیراز ۶۴

جمع بندی ۶۴

فصل سوم: ایران عصر قاجار و زمینه گسترش شرق شناسی

۳-۱. ایران عصر قاجار ۶۶

۳-۲. روابط ایران با دولت های اروپایی ۷۰

۳-۳. مفهوم شرق شناسی ۷۵

۳-۴. پیدایش اصطلاح شرق شناسی ۷۷

۳-۵. پیشینه شرق شناسی و دوره های آن ۷۷

۳-۶. جغرافیای شرق ۸۲

۳-۷. علل شکل گیری و توسعه شرق شناسی ۸۳

۳-۸. ایران شناسی ۸۵

۳-۹. اهداف شرق شناسی و رابطه آن با استعمار ۸۷

جمع بندی ۹۱

فصل چهارم: اهمیت ویژگی سفرنامه ها؛ سفرنامه های اروپایی در عصر قاجار

۴-۱. سفر و سفرنامه ۹۳

۴-۲. انواع سفر و سفرنامه ۹۶

۴-۲-۱. سفرنامه های تحقیقی ۹۶

۴-۲-۲. سفرنامه های داستانی ۹۶

۴-۲-۳. سفرنامه های گزارشی ۹۷

۴-۳. محتوای سفرنامه ها و انواع آن ۹۷

۴-۳-۱. سفرنامه های سیاسی ۹۸

- ۹۸..... سفرنامه های نظامی ۴-۳-۲
- ۹۹..... سفرنامه های تجاری ۴-۳-۳
- ۹۹..... سفرنامه های علمی ۴-۳-۴
- ۹۹..... سفرنامه های مذهبی ۴-۳-۵
- ۹۹..... عوامل تاثیرگذار در نوشتن سفرنامه ۴-۴
- ۹۹..... طبقه اجتماعی ۴-۴-۱
- ۱۰۰..... روحيات و خلكيات گردشگر ۴-۴-۲
- ۱۰۰..... تأثير انگيزه و زمينه شغلي ۴-۴-۳
- ۱۰۱..... انگيزه سفر ۴-۴-۴
- ۱۰۱..... تعلق خاطر به فرهنگ جامعه ۴-۴-۵
- ۱۰۲..... دسته بندي افراد و انگيزه آن ها از مسافرت به ايران ۴-۵
- ۱۰۳..... مزايای و معايب سفرنامه ها ۴-۶
- ۱۰۶..... تاريخچه سفرنامه نويسي ۴-۷
- ۱۰۸..... نخستين جهانگردان غربي در ايران باستان ۴-۷-۱
- ۱۰۹..... جهانگردان غربي در ايران دوران اسلامي ۴-۷-۲
- ۱۱۰..... ويژگي سفرنامه ها تا پيش از دوره صفويه ۴-۷-۳
- ۱۱۱..... ويژگي سفرنامه های دوره صفويه ۴-۷-۴
- ۱۱۱..... افول سفرنامه های مربوط به ايران پس از دوره صفويه ۴-۷-۵
- ۱۱۲..... سفرنامه نويسي در دوره قاجار ۴-۸
- ۱۱۵..... جهانگردي در دوران پادشاهان قاجار ۴-۸-۱
- ۱۱۶..... مهم ترين اهداف و انگيزه های مسافران اروپايي از دوره قاجار ۴-۸-۲
- ۱۱۷..... ويژگي های سفرنامه نويسان اروپايي و كتاب هایشان ۴-۹
- ۱۱۹..... سفرنامه نويسان انگليسي ۴-۹-۱

- ۴-۹-۲. سفرنامه نویسان فرانسوی ۱۲۱
- ۴-۹-۳. سفرنامه نویسان روسی ۱۲۳
- ۴-۱۰. مهم ترین سفرنامه نویسان اروپایی دوره قاجار ۱۲۵
- ۴-۱۰-۱. سفرنامه های انگلیسی ۱۲۵
- ۴-۱۰-۲. سفرنامه های فرانسوی ۱۳۴
- ۴-۱۰-۳. سفرنامه های روسی ۱۳۸
- جمع بندی ۱۴۰

فصل پنجم: روایت های سفرنامه نویسان خارجی درباره حیات اجتماعی شیراز عصر قاجار

- ۵-۱. وضعیت جغرافیایی - طبیعی شهر شیراز ۱۵۰
- ۵-۱-۱. موقعیت طبیعی و جغرافیایی ۱۵۰
- ۵-۱-۲. دیدار با نواب شیراز؛ طبیعت باصفای شیراز ۱۵۰
- ۵-۱-۳. مسیر بوشهر - شیراز ۱۵۱
- ۵-۱-۴. آب و هوا ۱۵۲
- ۵-۱-۵. محصولات ۱۵۴
- ۵-۲. اوضاع سیاسی و خاندان های حکومت گر شهر شیراز ۱۵۴
- ۵-۲-۱. حکومت در ایران و شیراز ۱۵۴
- ۵-۲-۲. فتحعلی شاه و حکومت ایران ۱۵۵
- ۵-۲-۳. خاندان حسینعلی میرزا و نحوه حکومت وی ۱۵۶
- ۵-۲-۴. محمدشاه قاجار و حسنعلی میرزا ۱۵۷
- ۵-۲-۵. فرهاد میرزا و حکومت وی ۱۵۸
- ۵-۲-۶. دولت و شاهزادگان ۱۵۹
- ۵-۳. وضعیت اقتصادی شهر شیراز ۱۶۱

- ۱۶۱..... ۵-۳-۱. تجارت
- ۱۶۱..... ۵-۳-۲. صنایع
- ۱۶۲..... ۵-۳-۳. مالیات و عوارض گمرکی
- ۱۶۳..... ۵-۴. وضعیت فرهنگی و ادبی شهر شیراز
- ۱۶۳..... ۵-۴-۱. سعدی و حافظ
- ۱۶۴..... ۵-۴-۲. حافظیه و مردم شیراز
- ۱۶۵..... ۵-۴-۳. برتری حافظ بر سعدی
- ۱۶۶..... ۵-۴-۴. آرامگاه سعدی؛ آب شفا دهنده
- ۱۶۸..... ۵-۴-۵. آرامگاه سعدی؛ ویرانی
- ۱۶۸..... ۵-۴-۶. مدارس
- ۱۶۹..... ۵-۵. فضای عمومی شهر و شهرنشینی
- ۱۶۹..... ۵-۵-۱. وضعیت نامطلوب شهر
- ۱۷۲..... ۵-۵-۲. شرایط مساعد شهر و شهرنشینی
- ۱۷۴..... ۵-۵-۳. محله‌های شهر؛ جمعیت
- ۱۷۵..... ۵-۵-۴. بیماری
- ۱۷۶..... ۵-۶. اصناف و طبقات اجتماعی شهر شیراز
- ۱۷۶..... ۵-۶-۱. شاهزاده فارس
- ۱۷۷..... ۵-۶-۲. زنان و مردان شیراز
- ۱۷۷..... ۵-۶-۳. روحانیون
- ۱۷۸..... ۵-۶-۴. هنرمندان
- ۱۷۹..... ۵-۶-۵. لوتی‌ها
- ۱۷۹..... ۵-۶-۶. صنعتگران
- ۱۸۰..... ۵-۶-۷. پلیس و داروغه

- ۱۸۱.....ایلات و قبایل. ۵-۶-۸
- ۱۸۲.....یهودیان شیراز. ۵-۶-۹
- ۱۸۲.....سنت‌ها؛ آداب و رسوم مردم شیراز. ۵-۷
- ۱۸۲.....جشن مرگ خلیفه عمر. ۵-۷-۱
- ۱۸۳.....مردان و تفریحات. ۵-۷-۲
- ۱۸۴.....بازی و سرگرمی. ۵-۷-۳
- ۱۸۵.....باغ‌های شیراز و سرگرمی مردم. ۵-۷-۴
- ۱۸۶.....مهمانی و موسیقی. ۵-۷-۵
- ۱۸۷.....مهمانی و پذیرایی. ۵-۷-۶
- ۱۸۷.....یخچال طبیعی. ۵-۷-۷
- ۱۸۸.....فرزند پسر. ۵-۷-۸
- ۱۸۸.....عید نوروز و مراسم خلعت پوشان. ۵-۷-۹
- ۱۸۹.....قربانی کردن. ۵-۷-۱۰
- ۱۸۹.....اعتقادات و فال حافظ. ۵-۷-۱۱
- ۱۹۰.....نوع پوشش مردم؛ آراسته و کثیف. ۵-۷-۱۲
- ۱۹۲.....ملاقات با فرهاد میرزا؛ آداب نشستن و خوردن. ۵-۷-۱۳
- ۱۹۳.....دیدار زن ایلچی اوزلی از مادر شاهزاده و دخترش. ۵-۷-۱۴
- ۱۹۴.....وضعیت دینی - مذهبی شهر شیراز. ۵-۸
- ۱۹۴.....شیعیان و امام علی (ع). ۵-۸-۱
- ۱۹۴.....مسلمانان و برخورد با هنرمندان. ۵-۸-۲
- ۱۹۵.....مکان‌های مذهبی؛ مساجد؛ زیارتگاه. ۵-۸-۳
- ۱۹۶.....محیط اجتماعی - مذهبی شیراز. ۵-۸-۴
- ۱۹۷.....گفتگوی مذهبی با مردم و مجتهد شیراز. ۵-۸-۵

- ۱۹۸..... ماه رمضان. ۵-۸-۶
- ۱۹۹..... تعصب شیرازیان؛ برخورد با اروپائیان و اقلیت‌های دینی. ۵-۸-۷
- ۱۹۹..... تعصب مذهبی مردم شیراز؛ آتش سوزی مسجد..... ۵-۸-۸
- ۲۰۱..... ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی مردم شیراز..... ۵-۹
- ۲۰۱..... توصیفی از شیراز و مردمانش..... ۵-۹-۱
- ۲۰۱..... نژاد؛ زبان و لهجه..... ۵-۹-۲
- ۲۰۲..... فاضل اما متکبر و چاپلوس..... ۵-۹-۳
- ۲۰۳..... ملایم و مهربان؛ تنبل و خرافاتی..... ۵-۹-۴
- ۲۰۳..... تزویر و ریاضت..... ۵-۹-۵
- ۲۰۴..... جمع بندی

فصل ششم: بازتاب نگاه شرق شناسانه در روایت سفرنامه نویسان اروپایی

- ۲۰۸..... ویژگی‌های شرق شناسی از نظر مورخین و شرق شناسان ۶-۱
- ۲۱۶..... برخی از یافته‌های پژوهش از نگاه شرق شناسی در سفرنامه‌ها ۶-۲
- ۲۳۰..... جمع بندی
- ۲۴۱..... نتیجه گیری
- ۲۴۶..... کتابنامه

فهرست ضمایم:

۱۴۱	جدول (۴-۱)
۱۴۲	جدول (۴-۲)
۱۴۵	نمودار (۴-۱)
۱۴۵	نمودار (۴-۲)
۱۴۶	نمودار (۴-۳)
۲۰۵	جدول (۵-۱)
۲۰۶	نمودار (۵-۱)
۲۰۶	نمودار (۵-۲)
۲۳۲	جدول (۶-۱)

مقدمه

از گذشته های بسیار دور بشر همواره به سفر و حرکت و جا به جایی از یک سرزمین به مکان های دیگر علاقمند بود و یا بنا به اجبار و دلایلی همچون احساس خطر، بلایای طبیعی، کسب معاش و ... به مسافرت می پرداخت. سفر آغاز راه زندگی، تجربه جدید، دیدن نادیده ها و کشف و جستجوی رازها است. مسافر به دنبال حقیقتی گام برمی دارد و با خطراتی در این راه مواجه می شود، اما خسته نمی شود، می جنگد تا این که به کشف سرزمین های جدید، مشاهده تجارب، فرهنگ ها و سنت های ملل و اقوام مختلف بپردازد. سفرنامه به معنای داستان سفر، حاصل این سفر و تجربه است؛ تجربه ای که بازگو کننده آداب و رسوم یا نوع زندگی و فرهنگ مردم و نسل های گذشته است. هر سفری با هدفی صورت می گیرد، سفر برای یافتن حقیقت گم شده، سفر برای کسب درآمد، سفر برای تفریح، کشف سرزمین جدید، منافع و مقاصد استعماری، شناخت فرهنگ و اوضاع اجتماعی مردم یک دیار و ... که همه این ها پاسخی به نیاز او برای یافتن است؛ به بیان دیگر سفرنامه ها با اهدافی گوناگونی نوشته شده اند و سفرنامه نویس بر اساس سلیقه یا هدفی که دارد، دیدگاه ویژه ای دارد که بر دیده ها و نتیجه گیری هایش اثر خواهد گذاشت؛ هرچند سفر همیشه وجود داشته ولی سفرنامه نویسی در میان ایرانیان چندان معمول نبود، اما درباره سفرنامه های اروپائیان درباره ایران داستان دیگری در جریان بود. در واقع پس از عصر صفوی و به ویژه عهد قاجار، بار دیگر سفرنامه نویسی و زمینه آشنایی اروپائیان با فرهنگ و تمدن مشرق زمین، رونق گرفت. در دوره قاجار به دلایل مختلف و متنوعی همچون موقعیت استراتژیکی- جغرافیایی ایران، پیشینه باشکوه تاریخی و تمدنی، زبان و فرهنگ غنی پارسی و... دارای اهمیت ویژه ای است. کثرت این سفرنامه ها موجب شده است تا درکنار تاریخ نگاری سنتی، شیوه جدیدی از تاریخ نگاری در دوره قاجار شکل بگیرد که سفرنامه نویسی یکی از شیوه های آن بود.

دوره آغازین قاجاریه همزمان با قدرت گیری کشورهای استعمارگر روسیه، فرانسه و انگلستان بود که هر یک هدف و مقصودی را در توجه به ایران جستجو می کرد. برای بسیاری از این جهانگردان، سرزمین و فرهنگ ایران هدف سفر و پژوهش بود و برای بسیاری دیگر نیز راه گذر به هند، چین و سرزمین های دورتر بود که ناگزیر از گذشتن و ماندن در ایران بودند و در این سفرها ممکن بود به هنگام گذر و یا بازگشت، فرهنگ و سرزمین ایران مورد توجه جهانگردی قرار گرفته و به ایران پرداخته و بدون برنامه ای پیشین، سفرنامه ای درباره ایران نوشته شود و یا با هدف دیدن دوباره یا بهتر ایران، سفرهای بعدی را تنها به ایران انجام داده اند. از این روی در دوران قاجار، با شمار بسیار زیادی از سفرنامه ها روبه رو هستیم که دارای آگاهی ها و یافته های نایاب و ارزشمندی از بخش های مختلف و اوضاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، تاریخی و ... ایران است. از بناهای باستانی و تاریخی تا آداب و رسوم و آئین های آن روزگار، از طبیعت و راه ها تا وضع معاش و زندگی و کار و پیشه مردم ایران و ... که همه این ها اسناد و یافته های ارزنده ای برای پژوهش های اجتماعی- فرهنگی و ایران شناختی در عرصه های تاریخ، مردم شناسی، هنر و ادبیات و جغرافیایی ایران است. این مسافران اروپایی، در قالب گروه های گوناگونی همچون ماموران نظامی، سیاسی، بازرگان، باستان شناس، مبلغ دینی، سیاح و شرق شناس و ... به ایران عصر قاجار قدم نهادند. توجه به سفرنامه نویسی در واقع توجه به ثبت و ضبط وقایع و رویدادهایی بود که در بسیاری از دوره های دیگر تاریخی نادیده گرفته شده بود که از جمله شامل چرایی و چگونگی سفر، مسیرهای سفر، مردمان مناطق مختلف، فرهنگ و آداب و رسوم آن ها و ... بود و وجود همین مطالب زمینه را برای شناخت بهتر جامعه قاجار فراهم کرده است. شهر شیراز که همواره به دلیل قدمت تاریخی و تمدنی اش مشهور بوده و مورد بازدید افراد گوناگون و ملیت های مختلف در تمامی دوره ها بوده، در عصر قاجاریه نیز مورد توجه و بازدید ملل گوناگون قرار گرفت. با مطالعه کتب و سفرنامه ها برای شناخت بهتر تاریخ شیراز این دوره، چندین سوال در ذهن شکل گرفت که پایان نامه بر اساس آن ها تدوین شده است. سوالاتی از این قبیل که چه

عواملی سبب توجه سفرنامه‌نویسان خارجی به شهر شیراز در دوره قاجاریه شده است؛ دوم، حیات اجتماعی شیراز تا قبل از دوره ناصری، چگونه در سفرنامه‌های خارجی منعکس شده است؛ سوم، چه عواملی منجر به تفاوت نگاه سفرنامه‌نویسان درباره وضعیت اجتماعی شیراز این دوره شده است و بالاخره سوال چهارم آن که در روایت سفرنامه‌نویسان اروپایی در خصوص حیات اجتماعی شیراز، رویکرد شرق شناسانه چگونه بازتاب یافته است؟

برای پاسخ به این سوالات، فرضیاتی مانند موقعیت استراتژیکی-جغرافیایی، قدمت تاریخی و تمدنی شیراز؛ شرح و توصیف دقیق حیات اجتماعی؛ ملیت، طبقه اجتماعی و شغلی و منافع سیاسی-اقتصادی سفرنامه‌نویسان؛ نگاه شرق شناسانه سفرنامه‌نویسان و ... مطرح شده است. در واقع این پیش فرض‌ها متکی بر این اصل بود که هر منبعی شامل مجموعه حوادث و رخدادهایی است که در زمان و مکانی مشخص در این دوره روی داده‌اند و از چشم بسیاری از مورخان درباری که تنها به تاریخ سیاسی می‌پرداختند، پنهان مانده است و این سفرنامه‌ها با توجه به این که حاوی مطالب گسترده‌ای از آداب و رسوم و فرهنگ‌ها، مذهب و اعتقادات، پوشش، تفریحات و سرگرمی مردم و ... بوده‌اند، اطلاعات ارزشمندی را از جنبه‌های گوناگون حیات اجتماعی شیراز در اوایل دوره قاجاریه در اختیار قرار می‌دهند. با این پیش فرض‌ها، این پژوهش شروع و در ادامه کار نیز به این نکته رسید که با توجه به اطلاعاتی که در این سفرنامه‌ها گرد آمده است، این منابع علی‌رغم برخی از اشتباهات، غرض ورزی‌ها و تعصبات و... نقش بسیار زیادی در آگاهی دادن به دولت‌های اروپایی و ملت آن‌ها، و نیز همچنین مردم خود ایران و شیراز داشته است. البته لازم به ذکر است که اگرچه مسائل اجتماعی-فرهنگی نسبت به دیگر مسائل سیاسی، اقتصادی، تاریخی و ... حجم کمتری را در این آثار و منابع به خود اختصاص داده، اما همین نوشته‌های اندک نیز با توجه به این که مورد غفلت نویسندگان دیگر بوده است، مطالب بسیار مهم و جالبی را در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

هدف اصلی این پژوهش بررسی تاریخی همین سفرنامه‌ها در خصوص حیات اجتماعی شهر شیراز تا قبل از دوره سلطنت ناصرالدین شاه قاجار می‌باشد. سفرنامه‌های موجود این دوره بسیار زیاد بوده و شامل ۹۵ سفرنامه به زبان‌های روسی، فرانسوی، انگلیسی و آلمانی است که البته از بین آن‌ها تنها ۲۳ سفرنامه ترجمه شده است. از میان این سفرنامه‌های به فارسی ترجمه شده، نیز فقط ۱۱ سفرنامه به زمینه موضوع مورد پژوهش مربوط می‌شود؛ علاوه بر این در بین تعداد بسیار زیاد سفرنامه‌های ترجمه نشده، نگارنده به دلیل محدودیت زمانی و عدم تسلط کافی به زبان انگلیسی تنها موفق به ترجمه ۶ منبع شد، که البته همگی به زبان انگلیسی هستند و ترجمه منابع فرانسوی و روسی هم خارج از توان بود که البته دیدگاه آنان را تا حدودی می‌توان از سایر سفرنامه‌های روسی و فرانسوی ترجمه شده دریافت که البته در فصل چهارم مورد بررسی و توضیح قرار داده می‌شود و فقط در این جا اشاره کوتاهی می‌شود که با توجه به این که جنوب ایران در طول دوره قاجاریه تحت نفوذ انگلیسی‌ها بود، عمده اطلاعات ما در سفرنامه‌های انگلیسی تدوین شده است و روس‌ها و فرانسوی‌ها اطلاعات کمی در این باره به ما می‌دهند زیرا عمدتاً از نواحی شمالی ایران وارد می‌شدند و حوزه تسلطشان هم قسمت‌های جنوبی ایران نبود. البته در این پژوهش از بسیاری از منابع دیگر فارسی، ترجمه شده و لاتین نیز استفاده شده است. بنابراین با این تفصیل، در مجموع ۱۷ سفرنامه در زمینه پژوهش، مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته تا ثابت و یا ردکننده فرضیات مطرح شده در این زمینه باشند. معیار گزینش سفرنامه‌ها، اعتبار نویسنده‌ها و نوشته‌هایشان و نیز در دسترس بودن ترجمه فارسی آن‌ها، و همچنین وجود مطالب مرتبط با موضوع پژوهش بود. قلمرو موضوعی سفرنامه‌هایی که بررسی شده است، حوزه‌های مردم‌شناختی و جامعه‌شناختی و به ویژه حیات اجتماعی شهر شیراز و مردم این شهر است. و برای تبیین بهتر موضوع و استفاده بهتر از سفرنامه‌ها نیز، یک تقسیم‌بندی کلی بر اساس شخصیت و پایگاه اجتماعی، ملیت، جنسیت سفرنامه‌نویسان انجام شد و در نهایت مجموعه‌ای حاصل شد که در شش فصل تدوین یافت.

فصل اول مربوط به کلیات پژوهش است، که شامل بیان مسئله، سوالات و فرضیات پژوهش، اهمیت، ضرورت و اهداف پژوهش، پیشینه و منابع پژوهش می باشد. فصل دوم به پیشینه تاریخی و جغرافیایی شهر شیراز در دوره قاجار می پردازد. در این فصل به وجه تسمیه شهر شیراز و موقعیت طبیعی، جغرافیایی و اقتصادی این شهر؛ راه های مهم ارتباطی؛ پیشینه تاریخی؛ شرح و توصیفی از شهر در دوره قبل و همچنین عهد قاجاریه؛ اقلیت های دینی؛ قدرت های محلی و برخی از ارکان اجتماعی آن پرداخته می شود. در فصل سوم به ایران عصر قاجار و زمینه گسترش شرق شناسی با موضوعاتی چون روابط ایران با دولت های اروپائی، روابط ایران با انگلستان، فرانسه و روسیه در دوره های قبل و همچنین دوره قاجاریه؛ مفهوم شرق شناسی و پیدایش اصطلاح آن؛ دوره های شرق شناسی و پیشینه آن؛ ایران شناسی؛ اهداف شرق شناسی و رابطه آن با استعمار مورد بررسی قرار می گیرد.

در فصل چهارم، که مربوط به بحث درباره اهمیت و ویژگی های سفر نامه ها؛ سفر نامه های اروپایی در عصر قاجار است، به موارد و مطالبی این چنین پرداخته می شود: تاریخچه سفرنامه نویسی و نگاهی بر تصویر ایران و ویژگی های ایرانی در سفرنامه نویسان خارجی؛ تعریف سفر و سفرنامه؛ انواع سفر و سفرنامه ها و موضوعات آن ها؛ عوامل تاثیر گذار در نوشتن سفرنامه؛ دسته بندی افراد و انگیزه آن ها از مسافرت به ایران؛ مزایا و معایب سفرنامه؛ تاریخچه سفرنامه نویسی؛ سفرنامه نویسی در دوره قاجار؛ مهم ترین اهداف و انگیزه های مسافران اروپایی در دوره قاجار؛ ویژگی های سفرنامه نویسان اروپایی و کتاب هایشان و مهم ترین سفرنامه و سفرنامه نویسان اروپایی دوره قاجار. در آخر فصل چهارم، جدول ها و نمودارهایی برای بهتر نشان دادن نتیجه کار، تهیه شده است. فصل پنجم که مهم ترین بخش پژوهش محسوب می شود، تحت عنوان روایت های سفرنامه نویسان خارجی درباره حیات اجتماعی شیراز عصر قاجاریه، به بررسی موضوعات اجتماعی- فرهنگی این شهر بنا به گزارش سفرنامه های اروپایی می پردازد. روایت های این مسافران علاوه بر مطالب اجتماعی- فرهنگی، شامل مباحث تاریخی، اقتصادی و سیاسی

نیز می باشد که در این فصل برای تکمیل روایت ها و بهتر شدن هر چه بیش تر پژوهش آورده شده است؛ همچنین لازم به ذکر است که نوشته ها و گزارش های این سفرنامه نویسان بنا به ترتیب زمانی مسافرتشان به ایران مرتب و بیان شده است. در آخر فصل پنجم نیز، جدول و نموداری آورده شده است.

و اما در فصل ششم که آخرین فصل پژوهش محسوب می شود، به بازتاب نگاه شرق شناسانه در سفرنامه نویسان اروپایی سفر کرده به شیراز، پرداخته شده است. در این فصل ابتدا به ویژگی های شرق شناسی از نظر مورخین و شرق شناسان پرداخته شده و سپس نیز به بررسی و نقد نگاه شرق شناسانه در آثار سفرنامه نویسان، با توجه به برخی از یافته های پژوهش از نگاه شرق شناسی و جمع بندی از این فصل ارائه شده است. همچنین در آخر این فصل، جداولی بر اساس قضاوت های سفرنامه نویسان در خصوص صفات و ویژگی های مردم، مذهب، اعتقادات، آداب و رسوم و ... آورده شده است. در آخر نیز به جمع بندی نهایی و نتیجه گیری این پژوهش، پرداخته شده و تصاویری از پادشاهان نیمه اول حکومت قاجار و برخی از سفرنامه نویسان بررسی شده در پژوهش، و همچنین تصاویر و نقاش هایی از دوره قاجار و شهر شیراز و نقشه هایی از این شهر و مسیر ورود مسافرت انگلیسی ها به ایران و شیراز دوره قاجار، آورده شده است.